

رابطه عدل الهی با خلقت انسان‌ها (زشت و زیبا/سالم و ناقص/...)

سیده محدثه موسویان اصل

چکیده

تفاوت‌های خلقت انسان‌ها یکی از بنیادی‌ترین مباحث کلامی و فلسفی است که همواره محل پرسش و تأمل اندیشمندان قرار گرفته است. این تفاوت‌های ذهنی و روحی انسان‌ها، از منظر فلسفی، کلامی و علمی، نه تنها نشانه تبعیض یا ظلم نیست، بلکه لازمه نظام احسن و حکیمانه آفرینش است و هر فرد بر اساس ظرفیت و لیاقت وجودی خویش آفریده می‌شود. یافته‌های این پژوهش که با تحلیل منابع معتبر دینی، آثار فیلسوفان اسلامی و داده‌های علمی به دست آمده، نشان می‌دهد تفاوت‌های جسمی، ذهنی و روحی، زمینه‌ساز رشد معنوی، تقویت فضائل اخلاقی مانند صبر و شکر، همبستگی اجتماعی، فرصت‌های ایثار و خدمت و جبران اخروی کاستی‌ها هستند. این تفاوت‌ها موجب نیاز متقابل، تکمیل نقش‌های اجتماعی و پویایی جامعه شده و بستری برای آزمون الهی و تعالی فردی فراهم می‌آورند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای متون دینی و علمی بوده است. نتایج نشان می‌دهد تبیین علمی منشأ تفاوت‌ها (نقش ژنتیک و محیط) با آموزه‌های کلامی و فلسفی هم‌افزایی دارد و هیچ تعارضی میان علم و دین در این زمینه وجود ندارد. در نهایت، تفاوت‌های خلقت فرصتی برای تحقق عدالت، رشد و تکامل انسان‌ها در ابعاد فردی و اجتماعی محسوب می‌شود.

کلمات کلیدی: تفاوت‌های خلقت، عدل الهی، نظام احسن، حکمت، رشد معنوی.

^۱ سطح دو، مدرسه علمیه بنت الرسول (س) شهرستان سلسله

مقدمه

تفاوت‌های خلقت انسان‌ها، اعم از ویژگی‌های جسمی، ذهنی، روانی و اجتماعی، از دیرباز یکی از مسائل اساسی و چندوجهی در حوزه‌های فلسفه دین، کلام اسلامی و علوم انسانی به شمار می‌رود. این تفاوت‌ها همواره منشأ پرسش‌های عمیق درباره عدالت و حکمت الهی، نظام احسن آفرینش، جایگاه انسان در هستی و نسبت علم و دین در تبیین چرایی و چگونگی این پدیده بوده است. از این رو، سوال اصلی این پژوهش آن است که: «تفاوت‌های خلقت انسان‌ها چه جایگاهی در نظام آفرینش و حکمت الهی دارند و این تفاوت‌ها چه پیامدها و کارکردهایی برای فرد و جامعه به همراه دارند؟»

هدف این تحقیق، تبیین علمی، فلسفی و کلامی تفاوت‌های خلقت، تحلیل نسبت آن با عدالت و حکمت الهی و بررسی پیامدها و کارکردهای فردی و اجتماعی این تفاوت‌ها است. ضرورت پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که علی‌رغم پیشرفت‌های علمی و گسترش مطالعات میان‌رشته‌ای، همچنان ابهامات و شبهات جدی درباره چرایی تفاوت‌های فردی و اجتماعی، به ویژه از منظر دینی و فلسفی، وجود دارد و پاسخ مستند و جامع به این پرسش‌ها می‌تواند به تعمیق فهم دینی، ارتقاء همبستگی اجتماعی و اصلاح نگرش عمومی نسبت به تفاوت‌ها کمک کند. در مجموع، بررسی جامع و میان‌رشته‌ای این موضوع، نه تنها از نظر معرفتی و نظری، بلکه از حیث کاربردی و اجتماعی نیز ضروری است تا بتواند راهکارهایی برای ارتقاء کیفیت زندگی فردی و جمعی و تحقق عدالت و حکمت در جامعه ارائه دهد.

در این زمینه مطالعات و تحقیقات متعددی به رشته تحریر در آمده است. از جمله: کتاب «فلسفه خلقت انسان» نوشته عبدالله نصری، با رویکردی کلامی و عرفانی، هدف و حکمت آفرینش انسان و جایگاه تفاوت‌ها را از منظر قرآن و سنت بررسی می‌کند. همچنین، کتاب «چگونه آفریده شدیم» اثر سیدمصطفی مصطفوی، با تکیه بر آیات و روایات، مراحل خلقت انسان و فلسفه تفاوت‌های فردی را تبیین می‌نماید. کتاب «سیری در خلقت جهان و آفرینش انسان تا برگزیدگی آدم(ع)» تألیف امیرعباس امینی، با رویکردی تطبیقی میان آموزه‌های اسلامی و یافته‌های علمی، به بررسی ابعاد زیستی، روانی و اجتماعی تفاوت‌های انسانی می‌پردازد. علاوه بر این، کتاب «عدل الهی» اثر مرتضی مطهری، به بررسی فلسفی و کلامی مسئله عدل و حکمت الهی و تبیین تفاوت‌های فردی و اجتماعی در نظام آفرینش اختصاص یافته است. با این

حال، پژوهشی که به صورت جامع، میان‌رشته‌ای و با اتکا به منابع معتبر دینی، فلسفی و علمی، به بررسی همه‌جانبه جایگاه، حکمت و پیامدهای تفاوت‌های خلقت انسان‌ها پردازد، کمتر صورت گرفته است و این تحقیق در پی پر کردن این خلأ علمی و معرفتی است.

۱. مبانی نظری، تعریف مفاهیم و اصطلاحات

در هر پژوهش علمی، تبیین دقیق مبانی نظری و مفاهیم کلیدی، نقش اساسی در ایجاد چهارچوبی منسجم و قابل اتکا برای تحلیل داده‌ها و استنتاج نتایج دارد. بر این اساس این بخش، به تحلیل و ارائه تعاریف مستند و علمی مفاهیم اصلی موضوع می‌پردازد، تا ضمن جلوگیری از ابهام و سوءتفاهم، زمینه ساز فهم بهتر موضوع و تسهیل فرآیند تحقیق فراهم گردد. بر این اساس، در این بخش، مفاهیم و اصطلاحات اصلی و مرتبط این تحقیق به صورت علمی، تعریف و تبیین خواهند شد تا بستر لازم برای تحلیل‌های نظری و استدلال‌های بعدی فراهم گردد.

۱-۱ مفهوم‌شناسی عدل

واژه «عدل» در لغت به معنای «دادگری»، «انصاف»، «مقابل ستم و جور» و «قرار دادن هر چیز در جای خود» آمده است.^۱ این معنا در متون فلسفی و کلامی نیز به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود: نخست، عدالت به معنای توازن و میانه‌روی در رفتار و قضاوت؛ دوم، عدالت به معنای اعطای حق و رعایت استحقاق، یعنی دادن هر چیز به اندازه شایستگی ذاتی آن بدون کم‌وکاست یا تبعیض ناعادلانه.^۲

شهید مطهری عدالت را به چهار برداشت اصلی تقسیم می‌کند: رعایت تناسب میان اجزاء، تساوی و رفع تبعیض در شرایط برابر، رعایت حقوق افراد و پاداش بر اساس میزان مشارکت، و رعایت استحقاق‌ها که عمدتاً مربوط به عدالت تکوینی است. این تقسیم‌بندی، فهم عمیق‌تری از عدالت را در حوزه‌های مختلف انسانی و الهی فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد عدالت صرفاً برابری نیست بلکه به تناسب و حق‌شناسی مربوط است.^۳

^۱ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱، ص ۲

^۲ مطهری، عدل الهی، ج ۱، ص ۲۷-۳۰

^۳ همان، ص ۲۸

علاوه بر این، مفهوم عدالت در متون اسلامی به عنوان صفتی از صفات خداوند مطرح شده که در آن، عدالت به معنای اعطای هر موجود به اندازه ظرفیت و استحقاق ذاتی‌اش است؛ این نکته اهمیت عدالت را در نظام هستی برجسته می‌سازد.

۲-۱ جایگاه عدل الهی در الهیات اسلامی

عدل الهی یکی از صفات کمالی خداوند است که در مکتب شیعه و معتزله (عدلیه) به عنوان یکی از اصول دین مطرح شده و به معنای دادگری مطلق خداوند و نفی هرگونه ظلم و فعل قبیح است.^۱ امام صادق(ع) عدل را در کنار توحید، اساس دین معرفی کرده و معتقد است بسیاری از اصول دین بر عدل الهی استوار است.^۲

مطهری در این زمینه تأکید می‌کند که عدل الهی زیرساخت عدالت انسانی است و بدون درک صحیح عدل الهی، عدالت اجتماعی و فردی قابل فهم نیست. وی همچنین به نزاع تاریخی میان معتزله و اشاعره اشاره می‌کند که حول محور عدالت الهی شکل گرفته است و این نزاع، ریشه در دیدگاه‌های متفاوت درباره جبر و اختیار و حسن و قبح عقلی دارد.^۳

مکتب اشاعره، برخلاف معتزله و شیعه، معتقد است هر آنچه خداوند انجام دهد، نیکو و عادلانه است حتی اگر از نظر عقل ظاهراً ظلم باشد؛ زیرا ملاک عدل در نظر آنان «حسن و قبح شرعی» است نه «حسن و قبح عقلی».^۴ این تفاوت دیدگاه‌ها موجب شده است که مباحث عدل الهی در کلام اسلامی، یکی از پیچیده‌ترین و مهم‌ترین مباحث باشد.

شیخ طوسی و دیگر متکلمان شیعه با استدلال عقلی اثبات کرده‌اند که خداوند نمی‌تواند فعل قبیح انجام دهد، زیرا فعل قبیح یا ناشی از جهل یا نیاز است که هر دو درباره خداوند منتفی است. همچنین آیات

^۱ مطهری، عدل الهی، ج ۱، ص ۴۵

^۲ همان، ص ۴۷

^۳ همان، ص ۵۰

^۴ همان، ص ۵۰

قرآن و روایات متعدد بر وجود صفت عدل در خداوند دلالت دارند که نشان‌دهنده اهمیت این صفت در توحید و کلام اسلامی است.^۱

۳-۱ اقسام عدل الهی

عدل الهی در کلام اسلامی به دو حوزه اصلی تقسیم می‌شود:

عدل تکوینی: خداوند هر موجود را به اندازه ظرفیت و استعداد ذاتی‌اش از وجود و کمال بهره‌مند می‌سازد، به گونه‌ای که هیچ موجودی کمتر یا بیشتر از استحقاق خود دریافت نکند. این عدالت تکوینی، نظام هستی را بر اساس تناسب و ظرفیت‌های ذاتی مخلوقات تنظیم می‌کند.^۲

عدل تشریعی: خداوند در تشریع احکام و جزا، دادگری را رعایت کرده و بر اساس استحقاق و عمل هر فرد، پاداش یا کیفر می‌دهد. این عدالت تشریعی، نظام اخلاقی و قضایی دین را شکل می‌دهد و معیار سنجش اعمال انسان‌هاست.^۳

مطهری با تحلیل فلسفی و کلامی، نشان می‌دهد که عدالت الهی نه تنها در نظام خلقت بلکه در نظام تشریع نیز به گونه‌ای دقیق و حکیمانه جاری است و این دو عدالت مکمل یکدیگرند. وی همچنین به نقد دیدگاه‌های متکلمان پیشین پرداخته و تلاش کرده است تا با استفاده از روش فلسفی، تبیینی نوین و مستدل از عدالت الهی ارائه دهد.^۴

۴-۱ رابطه عدل با سایر صفات الهی

عدل الهی یکی از صفات کمالی خداوند است که به طور جدایی‌ناپذیر با سایر صفات الهی مانند حکمت، علم بیکران، قدرت لایتناهی و رحمت واسعه پیوند دارد. این پیوندها به گونه‌ای است که فهم عدالت الهی بدون توجه به این صفات دیگر، ناقص و غیرممکن است. به طور خلاصه، عدل الهی بدون ارتباط با صفات دیگر خداوند قابل درک نیست. حکمت زیربنای عدالت است، علم تضمین‌کننده دقت در جزا،

^۱ همان، ص ۵۲

^۲ مطهری، عدل الهی، ج ۲، ص ۱۲۰

^۳ همان، ص ۱۲۵

^۴ همان، ص ۱۲۷

۴-۵ انسان در برابر تفاوت‌ها

جامعه سالم، جامعه‌ای است که تفاوت‌ها را بپذیرد، به نیازهای افراد دارای توانایی و ناتوانی توجه کند و زمینه مشارکت و رشد همه اعضا را فراهم آورد. پذیرش تفاوت‌ها و حمایت از افراد دارای نیازهای ویژه، نشانه بلوغ فرهنگی و اخلاقی یک جامعه است و موجب تقویت عدالت اجتماعی و انسجام ملی می‌شود.^۱

آموزش همگانی درباره حقوق و نیازهای افراد دارای تفاوت‌ها، نقش مهمی در کاهش تبعیض و افزایش همدلی ایفا می‌کند. همچنین، ایجاد فرصت‌های برابر برای رشد و مشارکت اجتماعی این افراد، موجب ارتقاء سرمایه اجتماعی و فرهنگی کشور خواهد شد.

^۱ مطهری، عدل الهی، ج ۲، ص ۲۰۵

نتیجه گیری

تفاوت های خلقت انسان ها، از منظر فلسفه دین، کلام اسلامی و علوم تجربی، یکی از پیچیده ترین و در عین حال بنیادین ترین موضوعات هستی شناسی و انسان شناسی است که فهم آن نیازمند رویکردی جامع، میان رشته ای و دقیق است. این پژوهش با بهره گیری از منابع معتبر دینی، فلسفی و علمی، نشان می دهد که تفاوت های جسمی، روانی، رفتاری و معنوی انسان ها نه تنها با اصول عدل و حکمت الهی ناسازگار نیست، بلکه تجلی نظام احسن و تدبیر حکیمانه خداوند است. از منظر کلامی، این تفاوت ها زمینه ساز آزمون الهی، رشد فضائل اخلاقی همچون صبر، شکر، تواضع و مسئولیت پذیری و در نهایت تعالی معنوی انسان هاست. بر اساس آموزه های قرآن و روایات، تفاوت ها فرصتی برای تحقق عدالت الهی فراهم می آورند و نشان دهنده حکمت بالغه ای هستند که هر فرد را بر اساس ظرفیت های وجودی و تقدیر الهی آفریده است.

از دیدگاه فلسفی، نظام هستی بر اساس قانون علیت و مراتب کمال استوار است و تفاوت ها نشان دهنده تنوع و تکامل در این نظام ساخت یافته اند؛ هر موجود در جایگاه و مرتبه ای قرار دارد که متناسب با استعداد و قابلیت هایش است. یافته های علوم زیستی و ژنتیک نیز با تبیین دقیق نقش وراثت، محیط و تعامل پیچیده آن ها، منشأ علمی تفاوت های فردی را به روشنی نشان می دهند و تأکید می کنند که این تفاوت ها بخشی از فرآیند طبیعی و ضروری تکامل انسان و بقای گونه بشری هستند. این یافته ها با آموزه های دینی هم افزایی دارند و نشان می دهند که علم و دین در این حوزه نه تنها تعارضی ندارند، بلکه مکمل یکدیگرند و درک عمیق تری از نظام خلقت را ممکن می سازند.

در سطح اجتماعی، تفاوت های خلقت باعث شکل گیری نیازهای متقابل، تقسیم نقش ها، همبستگی و انسجام اجتماعی می شوند و زمینه ساز ایجاد جامعه ای پویا، متکامل و عدالت محور هستند. این تفاوت ها فرصت های بی نظیری برای بروز ایثار، خدمت، همدلی و مسئولیت پذیری فراهم می کنند که از ارکان اصلی پایداری و پیشرفت جوامع انسانی به شمار می آیند. افزون بر این، آموزه های دینی با تأکید بر جبران کاستی ها و رنج های دنیوی در حیات اخروی، نگرشی عمیق، عدالت محور و امیدبخش به تفاوت ها ارائه می دهند که موجب آرامش و امید در زندگی فردی و اجتماعی می شود.

در نهایت، این پژوهش تأکید می‌کند که پذیرش و حمایت از تفاوت‌ها، نه تنها از منظر اخلاقی و فرهنگی بلکه از دیدگاه فلسفی و دینی، نشانه بلوغ فکری و اجتماعی است و زمینه‌ساز تحقق عدالت، رشد و تعالی انسان در ابعاد فردی و جمعی خواهد بود. تبیین علمی و کلامی تفاوت‌های خلقت، در کنار هم، امکان فهمی جامع، واقع‌بینانه و عمیق از هدفمندی و حکمت نظام آفرینش را فراهم می‌آورد و مسیر تعامل سازنده میان علم و دین را هموار می‌سازد.

منابع

- قرآن کریم

- نهج البلاغه

۱. استراخان، تام، ژنتیک مولکولی انسانی استراخان ۲۰۱۹، ترجمه: نجات مهدیه، فاطمه شجاعی جشقانی، تهران: انتشارات برای فردا، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ه. ش.
۲. امری، آلن. ای. اچ؛ ترنپنی، پیتر؛ الارد، شان، اصول ژنتیک پزشکی امری ۲۰۲۲، ترجمه: مهرداد هاشمی، میترا بهروزا قدم، تهران: انتشارات حیدری، چاپ اول، ۱۴۰۰ ه. ش.
۳. بحرانی، ابن میثم، قواعد المرام فی علم الکلام، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۶ ه. ق.
۴. بلک، دبراه ال، زیبایی شناسی در فلسفه اسلامی، ترجمه: ربیعی، هادی؛ جمشیدی، شهرام، نشریه دفتر تبلیغات اسلامی، دوره ۱۱، شماره ۴۴-۴۳، ۱۳۸۵ ه. ش.
۵. خدایی، رضا، روح و روان، سیویلیکا: مقاله منتشر شده در کنفرانس روانشناسی، ۱۴۰۳ ه. ش.
۶. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۵ ه. ش.
۷. ربانی گلپایگانی، علی، عدل و حکمت از دیدگاه شیخ مفید، پرتال جامع علوم انسانی، کیهان اندیشه، شماره ۴۶، ۱۳۷۱ ه. ش.
۸. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه، حاشیه نویس: علی بن جمشید نوری، قم: مکتبه المصطفوی، ۱۳۶۸ ه. ش.
۹. طباطبایی، سید محمد حسین، نهائیه الحکمه، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۷۴ ه. ش.
۱۰. علامه حلی، حسن بن یوسف، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، تصحیح: حسن حسن زلده آملی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ هفتم، ۱۴۱۷ ه. ق.
۱۱. کلیگمن، رابرت، نوزادان نلسون، ترجمه: مژگان مظاهری و آزاده زنوزی، ویرایش: بهرام قاضی جهانی، تهران: انتشارات گلبن، چاپ دوم، ۱۴۰۲ ه. ش.
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه: سید جواد مصطفوی، قم: بینا، ۱۴۱۰ ه. ق.
۱۳. گانونگ، ویلیام اف، کلیات فیزیولوژی پزشکی، ترجمه: فرشته معتمدی و فرخ شادان، تهران: انتشارات چهر، ۱۳۸۸ ه. ش.

۱۴. مطهری، مرتضی، **عدل الهی**، تهران: انتشارات صدرا، چاپ یازدهم، ۱۳۷۶ ه. ش.
۱۵. نصیرالدین طوسی، محمدبن محمد، **تجريد الاعتقاد**، تحقیق: محمدجواد حسینی جلالی، تهران، مکتب اعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۷ ه. ق
۱۶. نوری دلویی، محمدرضا؛ رادین، ماهرالنفش؛ سیاح، محمدکاظم، **ژنتیک مولکولی و ژن درمانی در سرطان مری**، مجله دانشکده پزشکی، دوره ۶۹، شماره ۶، ۱۳۹۰ ه. ش.
۱۷. هاشمی، زهره سادات، کوچکزایی، مریم، بدخشن، مهین، **نوزادان و ناهنجاری‌های مادرزادی**، تهران: انتشارات حیدری، چاپ اول، ۱۳۹۸ ه. ش.